

BALÁZS ZOLTÁN

IGAZSÁG ÉS MÉRSÉKLET KONZERVATÍV POZÍCIÓVÁLTÁS*

A politikai eszmék és gondolkodásmódok közötti tájékozódáshoz a bal–jobb skála régen bevált eszköz. Az egyetemi politikatudományi oktatás egyik első fogalmi megkülönböztetése, de a mélyebb filozófiai reflexióhoz is termékeny kiindulópont, mint a fogalmi dichotómiák általában. Nincs is vele semmi elvi gond, sőt még az az előnye is megvan, hogy két gondolatot is képes egyszerre megjeleníteni: egyrészt tartalmilag hasonlíthatunk vele össze konkrét politikai filozófiai irányzatokat, másrészt azok intenzitását is mérhetjük vele (a „szél” felé haladva növekszik a gyakorlati radikalizmus és az elvi intranzigencia). Természetesen nem várható, hogy pártprogramok és pártideológiák közvetlenül megfelelnek egy-egy bal- vagy jobboldali politikai filozófiának, sőt gyűjtőeszmeként gyakran éppen a bal- vagy jobboldaliság pontosabb képet nyújt egy politikai közösség legnagyobb cselekvőinek gondolkodásáról, mint az élesre csiszolt filozófiai rendszerek. Ezek viszont alkalmasint szükségesek ahhoz, hogy a politikai gondolkodás filozófiaként egyáltalában véve fenn tudjon maradni.

A jobb–bal skálán a konzervativizmust közismerten a jobboldalra sorolják, mégpedig közelebb a középhez, mint a radikális ideológiákat. Szintén közismert, hogy ezek rendszerint éppen a radikalizmusuk okán hajlamosak oldalt váltani: a szélek között gyorsabb a közlekedés, mint a középtájon. A balszélén a marxista és egyéb baloldali utópikus ideológiák találhatók, s a liberalizmust szokás a baloldal mérsékelt, középre húzódó világnézetének elkönnyelni, a konzervativizmus közvetlen szomszédságában.

Ezzel a tankönyvi – s persze számos történelmi és kulturális kontextusban szinte használhatatlan, de nagy távlatban azért megfelelően használható – modellel nincs is különösebb gond. Sem elvetni, sem újragondolni nem kell, éppen azért, mert érthetően és könnyen ki tudjuk fejezni vele azt, amit a mai, konkrét kontextusban érdemes észrevenni. Többek között, sőt mindenekelőtt azt, amit a kortárs politikai diskurzus és küzdelmek – legalábbis az atlanti civilizációban – ezerféleképpen bizonyítanak, tudniillik, hogy a közép egyensúlya fölborult. A liberalizmust mára olyan mértékben járta át és dominálja az abszolutisztikus egalitarizmus,¹ hogy annak eredeti lényege, tudniillik a magán- és a közszabadság védelme és a mérsékelt

* Ez az írás a 2017 őszi alapításának 25. évfordulóját ünneplő krakkói *Centre for Political Thought* felkérésére, angol nyelven készült. Publikálása folyamatban van. A magyar változat kis mértékben eltér az eredetitől, közlésére a szerző engedélyt kapott.

¹ A példákat napestig lehetne sorolni, s ez fölösleges is lenne, egyet (saját szűkebb szakmából) mégis hadd idézzek, mert a maga módján egyszerre bizarr és úttörő jellegű, legalábbis én még politikatudományi rendezvényen nem láttam ilyet: a neves és jelentős súlyú brit Political Science Association (PSA) 2018-as cardiffi nemzetközi konferenciájának honlapján ezt olvashatjuk: „The PSA is committed to promoting equality and diversity in all areas of its work. As such, all panels submitted to the annual international conference must endeavour to reflect the diversity of the profession and gender balance – we will be taking this into account when accepting proposals.” (A PSA tevékenysége teljeskörűen, elkötelezetten támogatja az egyenlőséget és a sokféleséget. Ennek megfelelően az éves nemzetközi konferenciára benyújtott paneleket/vitairatokat/előadásokat illető elvárás, hogy a szakma sok-

kormányzat hagyománya gyakorlatilag teljesen elveszett.² A konzervatív térfélre átköltöző libertariánusok (újkonzervatívok) Amerikán kívül inkább csak értelmiségi szabadcsapatnak tekinthetők (bár jobbára Amerikában is), persze jelentős szellemi fölkészültséggel és fegyvertárral, ami a meglehetősen elálmosodó, de a jóval szélesebb társadalmi bázissal rendelkező konzervativizmusnak nagyon is jót tett. Annál is inkább, mert a demokrácia inherens egalitarizmusát más erők híján leginkább a kapitalizmus meritokratikus tendenciái (hangsúlyozom: tendenciái) képesek valamelyest ellensúlyozni. Erre a konzervativizmusnak nagyon is szüksége van, különben az egalitarizmus szőröstül-bőröstül le fogja nyelni.

Így most annak vagyunk tanúi, hogy a két szélső és két mérsékelt szellemi irányzat egyensúlya fölborul vagy fölborult. Eközben amúgy a politikai világnézeti viták jelentősége és ereje megnőtt, a politika szellemi-gondolati tartalma elméletileg élesebb kontúrokat kapott, a politikai gyakorlat pedig radikálisabb, ha tetszik, szélsőségesebb irányba fordult. S ahogy ilyenkor történni szokott, a jó öreg emberi természetből adódóan a szellemi kiélezettség abszolutizációra hajlamosít, a gyakorlati radikalizmus pedig türelmetlenségre, kíméletlenségre, végsősoron pedig lázadásra.

A klasszikus konzervativizmus mindenféle politikai abszolutizmus és radikalizmus őselensége. Bizonyos értelemben a konzervativizmus egyik alapvető *elméleti* belátása, hogy a gyakorlati radikalizmus erkölcsileg is kockázatos, és szellemi-spirituális értelemben is veszélyes. Nincs ártatlan, sem igazolható forrófejűség. Sem Danton forradalmi naivitása, sem Saint-Just kamaszos intranzigenciája nem mentség. Pontosan ezért nem szabad a radikalizmus elutasítását a konzervatívoknak földadniuk, miközben – mint mindig – folytonos provokációnak vannak kitéve, baloldaltól és egyre inkább jobboldaltól is. Mármint mivel a liberalizmus a jelek szerint megtagadta saját klasszikus, mérsékelt hagyományait, s beadta a derekát az ideológiai abszolutizmusnak, a konzervatívokra az a rendkívüli politikai felelősség hárul, hogy az erkölcsi realizmus, a politikai józanság és a mérsékelt kormányzás eszméit és gyakorlatát töretlenül, sőt a liberálisok helyett is képviseljék. Mivel a konzervativizmus eleve gyanakvó az ideológiákkal és általában az izmusokkal szemben (jóllehet nem tiltakozhat az ellen, hogy maga is „izmus” legyen, már abban az értelemben, hogy koherens és vitatható állításai legyenek), ezért rendelkezik azzal a képességgel, rugalmassággal és hitelességgel, hogy ezeket a nagyon általános eszméket egyszerre képviselje és hordozza. Mivel szilárd filozófiai alapokon, az emberi természetről és a társadalomról vallott igazságokon nyugszik; s mivel hatalmas kritikai fegyvertárral rendelkezik a radikális, leegyszerűsítő, utópikus, abszolutista gondolkodásmóddal szemben – legyen az akár balos, akár jobbos –, a konzervativizmus képes arra, hogy a mai politikai gondolkodásban és gyakorlatban is betöltse a szükséges kritikai és konstruktív szerepet.³

féleségét és a gender-egyensúlyt tükrözzék. Ezt a programról szóló döntésnél figyelembe fogjuk venni.) A bizarr vonás pedig abban áll, hogy a konferencia vezértémája: „Politics of Our Times: Asking the Difficult Questions.”

² Michael Freeden, az egyik legjelentősebb ideológia-teoretikus 2003-ban még egyértelműen úgy látta, hogy a liberalizmusban a szabadság és a haladás a kulcsértékek. Freeden árnyalt morfológiai elmélete természetesen sokféle változatot ismer el például liberálisnak, de sem a társadalmi igazságosság, sem a morális egyenlőség nem szerepel a kulcsértékek között. A helyzet azonban már a kilencvenes években is egyértelműen más volt, a legbefolyásosabb és -ismertebb liberális teoretikusok számára a szabadság legfőbb az egyéni jogok formájában jött szóba. (Michael FREEDEN: *Ideology. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2003.)

³ A konzervativizmust egyfajta *via mediának* fogja föl John KEKES is (*A konzervativizmus ésszerűsége*, Európa, Budapest, 2001). Nagyon világosan érvel amellett, hogy a konzervatívok elvi pozíciója is középutas: nem racionalista és nem fideista, hanem szkeptikus; nem abszolutista és nem relativista, hanem pluralista; nem autonómiahívó, s

A továbbiakban ezt az állítást fogom részletezni úgy, hogy a legfontosabbnak mondható világnézeti csatateret tekintem át; azokat, amelyeken az abszolutisztikus eszmék és a radikális politikai gyakorlati következmények a leglátványosabbak. Ezek között nincsenek prioritások, nincs egyetlen főhadszínkép; s magától értetődik, hogy az egyes hadállások, érvek részben egybeesnek másokkal. Mindazonáltal az egyes terepek egymástól megkülönböztethetők, és önmagukban is jól értelmezhetők. Mindegyik rövid elemzésben egy-egy konstruktív konzervatív érvet is megfogalmazok.

A lelkiismeret

A kortárs liberalizmus jó ideje sebesen mozog abba az irányba, amelyet Carl Schmitt az értékek zsarnokságának nevezett.⁴ Számos vezető liberális beállítottságú etikai és morálfilozófiai orgánumban a filozófiai viták fókusza az igazságosság, az egyenlőség, a tisztelet és az emberi jogok témáira szűkült (a szabadság – a liberalizmus névadója – ma inkább a republikánusok témája) – esetleg közvetlenül arra irányul, hogy megkeressék a végső etikai alapelvet. A kantianizmus virágzik, a vita gyakran abban merül ki, hogy a kategorikus imperatívusz vagy az egyetemes tisztelet-e a valóban végső alapelv.⁵ A cselekvés-utilitarizmust fölváltotta a szabály-utilitarizmus, amely különféle kontraktualista-racionalista etikai elméleteket alapoz meg.⁶ Sőt a liberális teoretikusok még az erényetikát is a maguk képére tudták formálni. Az egyes erényekről szóló viták szinte mindig abba torkoltnak, hogy az adott erény végsősoron visszavezethető valamilyen személyes identitásra, amely interperszonális szinten természetesen ismét az egyenlőség, a tisztelet és az emberi személyek abszolút értékét igazolja.

A vonal másik végén különféle relativistákat, genealogistákat, poszt-nietzschei szkeptikusokat találunk, akik nem tagadják ugyan az értékek és a beléjük vetett hit társadalmi fontosságát, de nem győznek emlékeztetni azok történeti és kulturális esetlegességeire. S ahogy már jeleztem, a szélsőségek természete – azonos emberi gyökereik miatt – az, hogy képviselőik könnyen lépnek egymással szövetségre. Az egyenlőség vagy a tisztelet elszánt hívei például oszthatják a relativisták szkepszisét, s tagadhatják az értékek objektív természetét vagy tartalmát, de azért, nehogy érvelniük kelljen saját választott értékük elsőbbsége mellett. Mások odáig is elmerészkednek: mivel emberi és személyes szükséglet, hogy erősen higgyünk valamiben, ezért éppen ez a szükséglet érdemel különös tiszteletet; a társadalmi igazságosságért való küzdelem és munka például lehet személyes választás és döntés, a politikai aktivizmus és az önmegvalósítás egyik formája. A hardcore relativisták pedig tagadhatják például a tisztelet abszolút értékét, viszont jellemzően féltékenyen védik a kétely egyetemes jogát, akár

nem is autoritárius, hanem tradicionalista; végül nem optimista és nem fatalista, hanem pesszimista. Ez az esszé hasonló megközelítést és észjárást képvisel.

⁴ Carl SCHMITT: *The Tyranny of Values*, ford., szerk. Simona Draghici, Plutarch Press, Washington DC, 1996.

⁵ A kanti dilemmához lásd Christine KORSGAARD: *Creating the Kingdom of Ends*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

⁶ A 2017-ben elhunyt Derek PARFIT, a kortárs analitikus etika egyik legnagyobb szintetizáló elméje, magnum opusában azt igyekezett kimutatni, hogy a kantianizmus, az utilitarizmus és a kontraktualizmus egyesíthető egyetlen nagy elméletté, s megadható minden etikai elmélet végső és egyetlen elve: *On What Matters*, Oxford University Press, Oxford, 2011, 2017².

odáig elmenve, hogy éppen ebben lelik meg a tisztelet egyedül elfogadható elvét. Az effajta inkonzisztens vagy önellentmondó érvelések nem is túl ritkák. A relativista abszolutisták és az abszolutista relativisták ezért jól megérhetik egymást.

A konzervatívoknak mindkét kihívással szembe kell nézniük. Az inkonzisztencia föltárása kritikai feladatuk. De konstruktív javaslatuk is van, persze nem vadonatúj eszme, hanem egy ismert, de ma már ritkán hivatkozott (ettől persze még valóságos) képességünkre való emlékeztetés: ez pedig a lelkiismeret. A konzervatívok rámutathatnak arra, s rá is kell mutatniuk, hogy a filozófia egyetlen értéket vagy elvet sem hirdethet ki abszolútnak. A morálfilozófiai spekulációknak önmagukban korlátozott – de valós – értéke van. Az erkölcsi tudás azonban ennél jóval nagyobb. Ezt explicit tiltások és íratlan törvények tartalmazzák, amelyeket tapasztalatainkból és belső erkölcsi képességeink révén ismerünk meg. Nincs ebben semmi rejtélyes vagy misztikus. Az erkölcsiségnek, társadalmi étoszoknak – *mores*, *Sitten* – vannak változó elemei, de a lelkiismeret pontosan tudja, hogy mi az, ami egyetemesen tilos. A történelem, az abban található rossz és gonoszság, a másokkal való egyszerű emberi kapcsolataink tanulságainak elfogulatlan mérlegelése során ezek a tilalmak és ezek a szabályok minden további nélkül megismerhetők. S persze a tilalmak megszegésének, a szabályok áthágásának értékelése során mindig találhatunk figyelembe veendő enyhítő körülményeket, társadalmi előfeltételeket, rossz beidegződéseket, korrupt intézményeket. Ezek megzavarhatják a lelkiismeretet, de nem legyőzhetetlenül. A relativizmusnak, a szkepszisnek való behódolás, a szabad értékválasztás (értsd: az az érték, amit annak tartok vagy deklarálok) nem szünteti meg a lelkiismeretet. De nem számolják föl a szubjektív és sokszor téves spekulációk sem azzal kapcsolatban, hogy miként kell vagy lehet egyetlen végső értéket vagy elvet úgy meghatározni, hogy a lelkiismeretet tévedhetetlenné tegyék. Főlöské: már úgyszólván az.

A konzervatívoknak nem a személy, hanem a szabad és tiszta lelkiismeret méltóságát kell hangsúlyozniuk, amely attól szabad, hogy fölül tud emelkedni a történelmi és szubjektív esetlegességeken, az anyagi és hatalmi érdekeken; s attól tiszta, hogy képes megkülönböztetni az objektív jót az objektív rossztól, az adott helyzetben helyeset a helytelenőtől. Ez nem azt jelenti, hogy a lelkiismeret szuverén törvényhozó volna. Ez máris az egyik félreértés felé nyitja meg az utat. De nem is azonos az értelemmel, amelynek korlátait a konzervatívok régóta hangsúlyozzák; a filozófiai spekulációk megbízhatóságába vetett elvakult hit a másik félreértés. Ha azonban a lelkiismeretet valóban komolyan vesszük, akkor érthető és biztos hangon szólal meg. Ezt a hangot ma túl sok erkölcsi zsarnok és erkölcsi anarchista nyomja el. A konzervatívok számára a lelkiismeret szabadsága ma elsőrendű ügy.

Az erkölcs autoritása

Az értékek zsarnokságával szorosán összefügg az a liberális nézet, hogy a moralitásnak a politika (sőt minden emberi dolog) felett teljes fennhatósága van.⁷ A 20. század totalitárius ideoló-

⁷ Ennek a nézetnek a talán legismertebb kritikusa a 2003-ban elhunyt Bernard WILLIAMS (a locus classicus az *Ethics and the Limits of Philosophy*, Fontana Books – Harvard University Press, London–Cambridge, 1985). Azt az álláspontot azonban, hogy létezik objektív erkölcsi rend, nem osztja. Az itt képviselt nézetet, amely szerint az erkölcs

giának erkölcsi katasztrófái után egyáltalán nem meglepő, s önmagában véve még kevésbé kárhoztatható meggyőződés, hogy az erkölcsi szempontoknak minden egyebet meg kell előznie, mindig és mindenütt, de kiváltképpen a politikában. A hatvanas évek társadalmi és erkölcsi emancipációja valójában egyfajta pánmoralizmusba, agresszív szekuláris puritanizmusba torkollott, ahogyan azt ma már jól látjuk. A „harmadik világ” összes baját erkölcsi tévedésekre és hibákra vezették vissza, amelyeket értelemszerűen a Nyugat követett el. Továbbá a nagy demokratizálódási hullámok Ázsiától Latin-Amerikáig, Kelet-Európától egyes afrikai államokig (például Dél-Afrika), amelyek többnyire vértelenek voltak, jelentős civil mozgalmak és emberi jogi platformok által vezérelve, a moralitás politikai hatékonyságát látszótlak igazolni. A globális pánmoralizmust ettől fogva semmi sem állította meg. Kapitalizmus, anyagi egyenlőtlenség, környezetvédelem, fölmelegedés, migráció, nemi egyenlőtlenségek, nemzedékek közötti és nemzetközi igazságosság, a hatalom szinte rögeszmeszerű üldözése az emberi kapcsolatokban, magánszférában, a közbeszéd megtisztítása – mindezek a témák fölött a moralitás, az erkölcsi elvek és a már említett néhány érték abszolút autoritással uralkodik. A politika csupán kiszolgáló és végrehajtó szerepet tölthet be. Ezt az autoritásigényt egészíti ki a büntudat kultúrája, ahol főleg a nyugati embernek (pontosabban férfiaknak) kell büntudatot érezniük saját történelmük miatt (minimum a kereszteshadjáratokig visszamenőleg, de helyénvalóbb, ha a kereszténység kezdeteiig visszamennek). A büntudat indoka elsősorban a dominancia, az elnyomás és a kizsákmányolás vádja.

A moralitás primátusát tehát ezek a pozitív (elvek, értékek, helyes ügyek) és negatív (büntudat) szempontok öntik formába, s jeleníti meg egyetemeken, bíróságokon – ideértve az alkotmánybíróságokat is –, a tömegsajtóban, a civil szervezetekben, az egyházakban, s végsősoron a *comme il faut* politikai közbeszédben is.

Ennek az intranzigens álláspontnak az ellentéte az erkölcs és a politika erkölcsi dimenziója iránti növekvő általános szkepszis, amely végül mindig cinizmussá züllick. Egyesek meglegészenek azzal, hogy a moralizmus mögötti hatalmat nagyítják mértéktelessé (például minden, ami a politikai korrektség címszó alatt zajlik, *semmi más*, mint érdekérvényesítés vagy hatalmi akarat). Mások ebből egyenesen arra következtetnek, hogy ezzel a hatalommal szembeszállni csak kíméletlen és hasonlóan abszolutista hatalommal lehet, s ezzel gyakorlatilag lehetetlennek nyilvánítják a politikai vitát. A vita, mint annak idején az athéni és a méloszi delegáció között, pusztá preferencia-tisztázás, illetve esetleg még néhány technikai részletkérdés tisztázására való. Az alternatív jobboldalnak nevezett irányzat vagy az identitarizmus fő stratégiája ennek megfelelően a provokáció, gyakran a közvetlen akció, amely így vagy úgy, de az ellenfelet is hasonlóra készíti, s ez a végső bizonyíték: lám, minden beszéd és érv mögött érdek és hatalom van. A *fake news* hipotézise eleve igazolja a *direct lie*-t. A két fél közötti kommunikáció tétje már semmi egyéb, mint hogy ki képes a másíkról meggyőzőbben elhithetni, hogy szándékosan hazudik.

Ezek között az abszolutista pozíciók között a konzervatívoknak az erkölcsi realizmus álláspontját kell elfoglalniuk. Elfogadják, hogy az erkölcsi rendnek objektív érvényessége és

(*morality*) nem rendelkezik kizárólagos autoritással az ember fölött (Williams eddig egyetért), de az erkölcs a valóság tényleges és tőlünk független autoritással rendelkező része, többek között Kolnai Aurél realista fenomenológiai etikájában találjuk meg (lásd még Max Scheler értékétikáját, Dietrich von Hildebrand morálfilozófiáját).

autoritása van, azt azonban nem, hogy ezt az erkölcsi rendet az emberiségre és a társadalomra abszolutista-utópista módszerekkel rá kell vagy lehet kényszeríteni. Tudják ugyanis, hogy emberi kézben minden autoritással, beleértve az erkölcsit is, valóban könnyedén vissza lehet élni. Az erkölcsi autoritás gyakorlati képviselését éppen az erkölcs védelmében szükséges korlátok közé szorítani.

Az erkölcsi rend objektív. Ez először is annyit jelent, hogy az ember erkölcsi lény, vagyis cselekedeteink, döntéseink, érzelmeink, sőt gondolataink sem nélkülözik az erkölcsi dimenziót. Továbbá azt, hogy az erkölcsi igazolás igénye bármikor, bárhol fölléphet. Egy ártatlannak tűnő szó is megbánthat valakit; egy elmulasztott vigasztaló gesztus is okozhat mély sebet. Ezt nem mindig vesszük észre, de gyakran igen: a lelkiismeret megszólal. Ám ha nem szólalna meg, mások talán meg fognak szólalni. Az erkölcsi dimenziót nem lehet tartósan figyelmen kívül hagyni. A pusztá hatalom életképtelen.

Ebből azonban nem következik sem pánmoralizmus, sem abszolutizmus. Az erkölcsi dimenzió nem mindent fölülró autoritás. A világ számtalan nyomorúságán kellene segíteni. Mégsem magától értetődő, hogy ez az első számú személyes erkölcsi kötelességünk. Lehet persze, hogy gyengék vagyunk hozzá, de a kötelesség attól még érvényes: számos liberális így gondolja. Ez azonban csak akkor igaz, ha eleve elfogadjuk, hogy az erkölcsi szempont mindig, mindent fölülr.

Mi több, az emberi élet számtalan tevékenysége, mozzanata hordozza magán a jót, anélkül, hogy ezt a jót föltétlenül *erkölcsi jónak* tartanánk vagy kellene tartanunk. Ha ugyanis annak tartanánk, könnyen a hasznosságelvű pánmoralizmus csapdájába esnénk. Ez vezet az olyan kijelentésekhez, hogy például a vallás (vagy a vallásos hit) azért jó, mert erkölcsösebbé tesz minket. A tudás azért fontos, mert növeli az erkölcsi felelősségérzetet. Nem ezeknek a kijelentéseknek az igazságtartalma itt a fontos, hanem etikai instrumentalizálásuk. A tudás vagy a vallásos hit olyan „jó”, aminek a jó volta nem az etikai jó jelenlététől függ. Az ilyen gondolatokat az erkölcsi autoritás abszolutista felfogása nem képes befogadni; a nem-erkölcsi jóra vagy gyanakvással tekint, vagy valóban igyekszik az erkölcs szekerébe fogni őket.

Nem is túl gyakori, hogy az erkölcs vagy az erkölcs autoritása kifejezetten előír valamit számunkra. Inkább az fordul elő, hogy valamit megtilt. Az erkölcsi rendben az erkölcsi autoritás inkább korlátozó, tiltó, jellemzően nem előíró, célra irányító tekintély. A liberálisok helyesen hangsúlyozzák, hogy a moralitás fontos, de abban tévednek, hogy azt egyre inkább előíró, politikai célokra kitéző autoritásnak tekintik.

Azoknak, akik elutasítják a liberális moralizmust, igazuk van abban, hogy mögötte nem ritkán és nem kis mértékben agresszív hatalmi törekvések is vannak; hogy a liberalizmus az erkölcs egyetemeres autoritására hivatkozva igyekszik a politikára, a kormányzásra, a közügyekre, sőt magánszemélyekre és intézményekre is ráerőszakolni saját ideológiájának erkölcsi eszményeit (a kevés megmaradt klasszikus liberális ez ellen hiába tiltakozik). A konzervatívok tudják, hogy mivel az erkölcs valóságos, objektív alapon nyugszik, *tényleg* van kényszerítő aspektusa. Pontosan ezért lehet vele visszaélni a politikai vitákban és a kormányzás során is. Ezeket a visszaéléseket föl kell tární, s nem szabad engedni nekik. De az erkölccsel való visszaélés a pánmoralizmus formájában nem ment föl az erkölcs valóságos és korlátozott autoritásának való engedelmeskedés alól. Az erkölcsi rend és az erkölcsi tiltások érvényben maradnak.

Ezeket saját kultúránkból biztosan megismerhetjük, sőt a konzervatív meggyőződés szerint ezek az emberi természet révén minden kultúrát képesek összekötni.

Szabadság

Az erkölcsi moralizmuson túl a liberálisokat és más baloldali gondolkodókat mostanában olyasmik foglalkoztatják, sőt inkább aggasztják, amit ők autokratikus és populista tendenciáknak neveznek, s amelyek nem csupán a világ eldugott sarkaiban virágoznak, hanem a nyugati mag-demokráciákban is. Az alapérv egyszerű: az új autokráciák vagy autokratikus mozgalmak ugyan demokratikusnak határozzák meg magukat, de azok valójában populizmusok (fő jellemzőik: anti-elitizmus, az intézmények, a fékek és egyensúlyok rendszerének elutasítása vagy megvetése, a közvetlen és azonnali, fölkiáltásszerű – akklamatív – szavazás, döntés). Az autokráciák azért nem demokratikusak, mert a demokrácia lényegileg liberális, alkotmányos, a hatalmi ágak elválasztásán alapul és így tovább. A liberalizmus ellenfelei természetesen azt felelik erre, hogy valójában minden demokrácia definíció szerint populista; s amikor a liberálisok a demokráciát védik, akkor tulajdonképpen nem a nép érdekét, hanem saját hatalmi hadállásait védik és óvják. A demokráciát nem lehet és nem is szabad korlátozni.

Az efféle viták rendszerint elég terméketlenek és kilátástalanok, jellemzően mindkét felet a szélsőség és a kölcsönös elbeszélés irányába hajtják. A konzervatívok jóval egyenesebb és tisztességesebb demokráciafelfogással rendelkeznek, mivel azt eleve történelmi és kulturális szempontok szerint értékelik, komolyan véve Alexis de Tocqueville fölismeréseit. (Tocqueville elég jól ismert liberális körökben is, de amikor azokban a demokráciaelméleteket taglalják, meglepően ritkán idézik – már ha egyáltalán.) Egyrészt nem tagadják, hogy a populizmus – ahogy azt az imént meghatároztam – mindig is szerves része volt minden demokráciának. Ha válsághelyzetben a populizmus népszerűbb lesz, az a világ legtermészetesebb dolga. A legtöbb demokráciában ez a főszabály, nem pedig a kivétel. A konzervatívok itt is az emberi természetre hivatkozhatnak. A világon semmi meglepő nincs abban, hogy súlyos krízisek erős érzelmi reakciókat váltanak ki. Ilyen a félelem, a gyűlölet, a rettegés, a szorongás; a vágy az azonnali cselekvés, az erős vezetés és a nagyívű víziók iránt. A populizmus annak a mélyen gyökerező ösztönnek a következménye, hogy ha baj van, akkor rögtön tenni kell valamit. Mivel a mai demokráciák meglehetősen rövidtávú ciklusok szerint működnek (legalábbis ami a választásokat illeti: kivételek, főleg a többkamarás és elnöki rendszerekben persze vannak); mivel alapelvük az általános és egyenlő szavazójog; s mivel a modern államokat vezető választott politikusok történelmileg is ritka mértékű intézményes hatalommal és jogosítványokkal rendelkeznek, ezért a populizmus minden demokrácia elkerülhetetlen velejárója. A demokráciák tehát természetüknél fogva közelebb vannak az autokratikus uralomhoz, mint azt a liberálisok elismernék. Elődeik, a 19. századi szabadelvűek ennél okosabbak, óvatosabbak és őszintébbek voltak.⁸

⁸ Ezért van, hogy például Szingapúrral kapcsolatban a liberális felfogás kritikus, mert azt nem tartja demokratikusnak, *tehát* liberálisnak sem. A liberalizmus ellenfelei pedig nem tartják liberálisnak, de persze, úgymond, *éppen ezért* tekintik sikeresnek. A valóságban a városállam nagyon is közel van a klasszikus szabadelvűséghez, s ilyen

S a demokráciákat pontosak ezek miatt a populista ösztönök miatt kell korlátozni és fegyelmezni. A liberálisokkal szemben a konzervatívok – a klasszikus szabadelvűség örökségét is föl vállalva – nyugodtan elmondhatják, hogy a demokrácia korlátai és határai azok, amik: azaz korlátok és határok. Kényelmesen érvelhetnek azzal, hogy a történelem tanúsága szerint a demokrácia zsarnokivá és autokratikussá fajulhat, polgárai legjobb szándékai és érdekei ellenére is, főleg ha nincs vele kellő tapasztalatuk és hozzá megfelelő önfegyelmük. Gyakran bizony kevesebb, nem pedig több demokráciára van szükség.

Nem lehetetlen erőteljesen és meggyőzően érvelni amellett, hogy miért és hogyan szolgálja a kevesebb demokrácia jobban a közérdeket. A konzervatívok rámutathatnak arra, hogy a magán- és a közszabadság is védelemre szorul a folyton változó többség korlátlan akaratával szemben. Ha a liberálisok föladják a szabadság védelmét, s vele szemben más értékek védelmét részesítik előnyben, akkor a konzervatívok dolga, hogy ezt a feladatot elvégezzék. Rámutathatnak arra, hogy a válságok az emberi történelem természetes velejárói, amelyek leküzdéséhez bölcsességre és kompetenciára van szükség, nem pedig prófétákra és gurukra; türelemre és jó kormányzásra, nem pedig akaratra, nyomásra és szenvedélyre; intézmények és rutinok által vezérelt társadalmi és politikai erőfeszítésekre, nem pedig látomásokra és csodákra; erényes, erős és határozott, nem pedig mindenható, lármás és önkényeskedő vezetők-re. A próféták, látnokok, diktátorok, türelmetlen tömegek, erős indulatok, izgalmi állapotok és hasonló reakciók nemcsak a válságot mélyíthetik el, hanem a magán- és a közszabadságot is veszélyeztetik.

Civilizáció

Volt egyszer egy Európa, az atlanti civilizáció keretében, Róma élő örökségének a birtokában. Róma volt a politika alfája és ómegája: őt igyekezett követni a német-római és a bizánci impérium, kisebb mértékben a Szent István-i regnum, aztán az újkori brit, holland, spanyol, orosz birodalmak. Talán a Dunai Monarchia volt az utolsó, dicsőséges anakronizmusként a 20. század elején. Ezek a birodalmak nemzeteket és kultúrákat foglaltak magukban, dinasztikus keretben, történelmi lehetőségeik keretében törekedve a jól szervezett igazgatásra, egységes hadseregre és politikai elitre. Nem volt céljuk az egységes és homogén állam, s még kevésbé az etnikailag egynemű nemzet kiépítése. Többnyire vallási legitimációjuk is volt, de legalábbis valamilyen természetes és ésszerű igazolásuk. Olykor egyetemes eszménnyel és küldetésstuddattal is rendelkeztek. Voltak bennük testületi szellemmel és éthosszal rendelkező osztályok, élitek, szervezetek; s részben örökletes, részben érdemalapú hierarchiák. A hatalmak elválasztása és az egyensúly gondolata nem volt távol tőlük (bár ez Keleten már csak illúzió maradt). Összességében ezek a birodalmak politikai értelemben elvontabbak és racionalistábbak voltak, mint a mai nemzetek; cserébe viszont a bennük található funkciók, társadalmi és politikai szerepek, etikai kódexek, sőt a nemzeti etnikumok is konkrétabb, markánsabb és kontúro-

módon a liberális modellhez, s talán ezért is sikeres; miközben valóban nem éppen demokratikus. A klasszikus szabadelvű modell ugyanis mind a demokráciát, mind a republikánus kormányzatot korlátozta.

sabb határokkal rendelkeztek. A legkevésbé sem állítom, hogy ezek a birodalmak tökéletesek lettek volna. Hiszen semmi sem tökéletes ezen a világon. A történelem mégis úgy állítja őket elénk, mint amelyek többnyire sikerrel kerültek el a zsarnokságot.

Az abszolutista és modern államok fölemelkedése azzal járt együtt, hogy a korábban elválasztott funkciókat, hatalmakat és kompetenciákat összevonták, majd viharos gyorsasággal nemzetállamosították. A természetes hierarchiákat nagyrészt eltörölték. A teológiai és racionalista legitímációt érzelmek és szubjektivisták filozófiák pótolták. Az eszményeket identitássá alakították. A római modell jobbára külsőségekre korlátozódott, igaz, annál föltűnőbb: Napóleon, Vilmos, Mussolini politikai lomtárrá silányította az Impérium jelképrendszerét; a Harmadik Birodalom gigantikus klasszicizmusára pedig gondolni is fájdalmas.

Mindenesetre a nemzetállamok zsarnokságát, csődjét és nyomorúságát az I. világháború tragikus és drámai módon mutatta be. Erre válaszul a liberális teoretikusok kereszteshadjáratot indítottak a nemzetállamok ellen. S bár nem nagyon veszik észre, a nemzetállamok eltörlése mögött egy nagyon is antimodernista, majdhogynem tradicionalista inspiráció van: a régi birodalmakat néha, rejtetten romantikus módon (egy liberális sajnos kötelességtudatból – lásd a moralizmust – többnyire elnyomja gyöngédebb érzelmeit), a tolerancia és a kulturális nyitottság világának mutatja be. Természetesen az európai liberális vigyáz rá, nehogy keresztény birodalmakat idézzon, marad tehát a nem-keresztény hellenisztikus és az arab birodalom. Ám a nemzetállam liberális fölszámolása mint program továbbra is a progresszizmus és az abszolutizmus jegyét viseli magán. A főáramú liberális gondolkodás szerint ugyanis a nacionalizmus ellenmérge és a nemzetállam alternatívája a homogén módon elgondolt multikulturalizmus és multiethnicizmus, egyfajta „folt hátán folt”-világ, amelyet természetesen valamilyen nemzetek vagy államok fölötti szervezet igazgat és irányít, amelyre pedig semmilyen kulturális, vallási vagy nemzeti hagyomány nem gyakorolhat befolyást, amelynek bárki köze volna az atlanti civilizáció örökségéhez és valóságához.

Ezt az elméleti rendszert két pólus alkotja. Az egyik oldalon absztrakt egyének vannak, akik csak személyes identitásukkal foglalkoznak. A személyes identitás viszont csak kollektív és univerzalista fogalmak révén írható le és ragadható meg. Az egyén maga is így, foltszerűen létezik (ontológiai metaforával: tulajdonságcsozor). Sőt kifejezetten ebből a fogalmi létből ered. A személyes identitás az identitás-webáruházak, cyber-szatócsboltok kínálatából van összeválogatva. A beszerzés után kezdődhet a Játék, amelynek az a különlegessége, hogy a való világban is folytatódik. A való világ persze maga is konstrukció, a virtuális tér függvénye. A tét mindenesetre az, hogy a liberálisok és más baloldali ideológusok, feministák, environmentalisták, sőt mindenféle jobboldali identitáriusok közül ki nyeri meg a legnagyobb vesztes földjárt (lásd az Oppression Olympics mémjeit); ki az, aki a leghitelesebben tudja a politikának eladni, hogy kedvenc identitása a legveszélyeztetettebb.

A másik oldalon áll a már említett egységes szuperstruktúra és az irányító fölvilágosult elit. Nincsenek közvetítő szervezetek (a nem-kormányzati szervezetek fő dolga az elit eszményeinek hirdetése és az utánpótlás biztosítása); nincs valódi hatalom-elválasztás, nem különülnek el a társadalmi szerepek (a hierarchiákról végképp nincs szó) és etikai kódexek; lehetőleg nemcsak az elválasztások, hanem a releváns megkülönböztetések is megszűnnek. A tökéletes állapotban minden identitás politikai relevanciája ugyanakkora: azaz nulla.

A konzervatívok dolga, hogy rendületlenül elismételjék: ezek a célok és egy ilyen világ – ha megvalósul – minden bizonynal kevesebb szabadságot enged majd, sőt zsarnoki lesz. A zsarnoksággal szemben pedig lázadni szoktak; egy radikális jobboldali lázadás azonban semmivel sem jobb, mint egy radikális baloldali forradalom.

Nincs mit csodálkozni azon, hogy ezek a tendenciák és ez a gondolkodás igen erős reakciókat váltott ki a jobbszélen. A náciizmus és a nemzeti önzés korlátlan kiélése persze ma sem népszerű Európában, Magyarországon sem az; „a nemzet minden más politikai elvet és szempontot megelőz” (még a közjót is) gondolata viszont egyre növekvő befolyással bír. Gyakran negatív formában jelentkezik: a globalizáció elutasításában, a kapitalizmus „láthatatlan erőinek” és a „háttérhatalmaknak” kritikájában, az Európai Unió – mint adminisztratív és nem választott szuperállam – bírálatában. Jóval ritkább azonban a pozitív megfogalmazás, a nemzetállam becsületes, őszinte, konstruktív és persze vitatható érvekkel történő védelme. Sőt a helyzet az, hogy az erősen kritikai, elutasító reakció mögött meghúzódó „pozitív” felfogás valójában és gyökerében egyszerűen nem más, mint a globális állam nemzetiesítése, azaz a helyi hatalom totalizálása, a már elemzett baloldali-liberális egyneműség partikularista változata, a polgárok és a vezetők vagy elitek tökéletes helyi egysége. S persze mondanom sem kell, hogy az ilyen rezsimék regnálásának következménye ugyanolyan módon és mértékben fenyeget zsarnoksággal, mint a liberális pólus elképzelései. A konzervatívoknak mindkét végletet bírálniuk kell.

Nincs lehetőség arra, hogy visszatérjünk a transznacionalista és transzkulturális birodalmak világába. A konzervatívoknak nem szabad ilyesmiről álmodozniuk; nekik politikai realitáknak kell maradniuk. Mindazonáltal mind a globalista, mind a lokalista vagy nacionalista abszolutizmusok bírálatában jó szolgálatot tesz, ha a valódi birodalmak erényeit fölidézzük. Ezek közül a legnagyobb éppen a diktatúrák, a totalitárius ideológiák és rezsimék megelőzésének képessége volt. Mindebből azért használható és alkalmazható maradt a hatalmak valószínű elválasztása; az atlanti civilizáció értékeinek és magaskultúrájának a védelme, ideértve esztétikai és vallási értékeket is; továbbá a nem-állami szervezetek, különösen a mély történelmi gyökerekkel rendelkező intézmények, struktúrák védelme.

A történelem és a múlt

A konzervatívok két, egyformán abszolutista alternatívával néznek szembe a történelemmel és a történelmi gondolkodással kapcsolatos politikai pozíciókat tekintve is. Az egyik a hagyományos haladáselvű hit a jövőben, az ember(iség) tökéletesíthetőségében, a nemzetek egyetemes és utópikus köztársaságában. Ehhez hozzá kell tenni, hogy ezt a meggyőződést, hitet a haladás pártiak sem naiv módon osztják. Sok-sok kihívást látnak az emberiség előtt, amelyek leküzdéséhez összpontosított és központosított erőfeszítésekre van szükség (lásd az éghajlatváltozást); egyetlen hiba is nukleáris világvégét okozhat stb. Éppen ez igazolja a moralizmust, az etika mágikus arany szabályának vég nélküli hajszolását, a felvilágosult demokrácia, a világkormány által garantált örök béke és boldogság utópiáját.

A másik oldal szélső pólusa szerint az ítélet napja immár közel van. A nyugati civilizáció hanyatlása megállíthatatlan, a társadalmi kohézió voltaképpen már megszűnt, a demográfiai

tendenciák és a migráció hamarosan véget a Nyugatnak. Természetesen ezt a hitet sem mindenki osztja naiv módon: vannak még bizonyos végső esélyek, erők, a végső bukás talán még elkerülhető, de a modern világ fejleményei láttán azért leginkább a kétségbeesés a helyénvaló reakció.

A konzervatívoknak itt is érdemes az ésszerű és józan álláspontra helyezkedniük. A történelmi tanulságokat hagyományosan hangsúlyozni szokták: az emberi természet, a hatalom működése és hatásai, a rossz és a gonoszság természetrajza, az emberi teljesítmények jelentősége valójában mindig történelmi kontextusban szemlélendő, és abból érthető meg. Az ítéletnap-forgatókönyvek sem zárhatók ki, az emberiség valóban képes elpusztítani saját magát, civilizációk és birodalmak hanyatlottak le és szűntek meg; ámbár a konzervatívot jobban érdekli, sőt lenyűgözi a továbbélés, a folytonosság. A politikai és a kollektív cselekvés során kitűzött végső célok, tökéletes megoldások, végérvényes döntések és hasonló ostobaságok a történelem tanulsága szerint rendszerint szintén csak növelték a bajokat. A világ megmentésének grandiózus koncepciói, a globális megoldások tehát gyanakvással töltik el a konzervatívokat. De ugyanilyen bizalmatlanul szemlélik az apokaliptikus politikát is, mivel az hajlik a kivételekre, a rendkívüli állapotokra és megoldásokra, a háborús hangulatkeltésre, a hatalom végső összpontosítására, az utolsó nagy erőfeszítés és nekirugaszkodás retorikájára. Ezek viszont rendszerint a gyöngeség tünetei, nem pedig az erő forrásai. Röviden: mind a totalisztikus-utópikus, mind pedig az apokaliptikus-hisztérikus politika és politikai vezetés számíthat a konzervatívok éles bírálatára. A konzervatívok érzékenyek a jövő fantáziái és a múlt ösztönei iránt is, át tudják élni a jövő miatti szorongást és a múlt fölötti kesergést, de sem az ösztönöket, sem az indulatokat, sem a fantáziát nem tartják jó tanácsadónak. Ők a jelen realistái, ha kell, hősei, hangozzék ez bármilyen paradoxul is. Szilárdan megvetik a lábukat az ember és az emberi állapot igazságain; és sem a jövőbe, sem a múltba nem kell görcsös kézzel kapaszkodniuk.

Konklúzió

Amennyire meg tudom ítélni, a mai konzervativizmusnak mind bal-, mind jobboldali ideológiai aberrációk, abszolutizmusok és szélsőségek ellen föl kell vennie a küzdelmet. A konzervativizmus a válságok idején a józan ész és a mérséklet hangja, különösen a demokráciákban, amelyek amúgy is hajlamosak mindenféle szélsőségre. De a konzervativizmusnak nem kell kizárólag kritikainak lennie, ez régi hiba, amelyet sok konzervatív elkövetett és újra elkövet. A tisztán bíráló hang sosem meggyőző és hiteles. Ezért igyekeztem itt is egy konstruktív pozíció mellett érvelni, amelynek révén a konzervatívok nemcsak azt tudják megmondani, hogy mit bírálnak, hanem azt is, hogy miért. A lelkiismeret az emberek kulcsfontosságú képessége, amely felelősséget és autonómiát biztosít nekik, s ezzel elszámoltathatóvá teszi őket. Ezt a konzervatívoknak minden korábbinál erőteljesebben kell védeniük. De védeniük kell az erkölcs autoritását is, miközben rá kell mutatniuk, hogy azzal milyen módon lehet politikailag visszaélni. Mivel a liberálisok szemmel láthatóan lemondtak a szabadság fogalmának és értékének a védelméről, ahogy a klasszikus szabadelvűek nem tették, a konzervatívok küldetése, hogy a szabadságot értelmes és érthető módon védjék, elsősorban a legkülönfélébb zsarnokságoktól.

A konzervatívoknak az atlanti civilizáció valóságát kell védelmezniük, elutasítva mind a nemzeti önzést, mind pedig a globális politikai struktúrákat. Végül a konzervatívoknak a jelen politikai igényeit és ügyeit kell képviselniük, tudva, hogy az emberi természettel kapcsolatos tartósan érvényes igazságok talaján állnak, egyformán elutasítva a tökéletes jövőre vonatkozó fantáziákat és a történelem hisztérikus-apokaliptikus fölhasználását.

Sem gyakorlati politikai javaslatok fölvetése, sem a kurrens európai politikai tendenciák részletes kommentálása nem tartozik ide. Elég, ha itt csak arra utalok, hogy a konzervatívoknak mint elvszerű mérsékelteknek szembe kell szegülniük mind az egalitárius, utópikus, abszolutista gondolkodással és a belőle fakadó közpolitikai javaslatokkal, ideértve a *Willkommenskultur*t, a társadalmi igazságosságot, a bürokratikus kormányzást; mind pedig az autoritárius, hatalommániás, misztikusan vagy egoisztikusan nacionalista, etatista pártokat, programokat, értelmiségi udvartartásokat. Ami pedig Európát illeti: a jelenben is vannak biztató jelei annak, hogy szilárdabb és elvhűbb konzervatív pozíciók alakulnak ki és öltenek formát, sőt népszerűségük is nő. Ilyennel találkozunk Ausztriában és Németországban (a „polgári konzervatív” jelző ismét kezd divatba jönni), sőt Franciaországban is (dacára François Fillon választási kudarcának). Emmanuel Macron középutasságának – beleértve a jelentős gazdasági szabadság-növekedést – a konzervatívok is aktív alakítói. Még a skandináv „szélsőjobb” is közelebb került a középponthez, higgadtabb és megfontoltabb erővé válva. A közép-európai országok más úton haladnak, legalábbis a pártfejlődést tekintve. A mérsékelt konzervatív álláspont több pártban is támogatásra talál, noha dominánssá sehol sem vált (ahogy korábban sem). Ez nem is baj, hiszen a konzervatív felfogás nem pártelvű. A pártokat a választási rendszerek, a partikuláris ideológiák jobban befolyásolják; ez viszont kényelmesebbé teheti a konzervatívok helyzetét. Nem pártok győzelmében érdekeltek, hanem a konzervatív álláspont elvi helyességét és gyakorlati fölényét kell igazolniuk, éspedig elsősorban civilizációs szinten.